

DVA DRUHY INDIVIDUÍ ALEBO NA ČO SA VZŤAHUJÚ
VLASTNÉ MENÁ

FRANTIŠEK GAHÉR, Katedra logiky a metodológie vied FiF UK, Bratislava

GAHÉR, F.: Two Types of Individuals or What Do Proper Names Refer To?
FILOZOFIA 54, 1999, No 6, p. 351

The author investigates Frege's exposition of proper names, as well as his claim that individual (Gegenstand) as a denotation of proper name is not a part of the proposition. The second part of the paper shows the insufficiencies of Church's conception of proper names. The author quotes Russell's position that the individual is an original part of the proposition. The fourth section is dedicated to the analysis of Tichý's differentiating between the individual and the role of the individual, and introduces the formulation of the following principles: Assertion, Ab-
outness and Acquaintance. The fifth section investigates the reference (denotation) and supposition *de dicto* and *de re*.

The author comments on Millian position, that a proper name does not express any sense - it refers (as a label) always and directly to the individual, as well as on Tichý's hypothesis, that proper names of fictional or historical individuals play the role of free variables.

As a way out from the above mentioned problems and confrontations the author proposes to differentiate between *abstract individuals*, as members of a universe, and *particulars*, as space-time entities, and between the pragmatic supposition of proper names *de dicto* and the pragmatic supposition of proper names *de re*.

1. Frege: individuum ako predmet nie je zložkou propozície

Podľa Fregeho v priamom kontexte zložkou propozície (Gedanke) je zmysel vlastného mena¹ predmetu, nie sám predmet² (individuum), označený týmto menom. Frege hovorí: "Uvažujme vetu

(1) *Etna je väčšia ako Vezuv*

Slovu "Etna" zodpovedá časť propozície (Gedankenteil), totiž zmysel tohto slova. Je však vrch sám so všetkými svojimi kameňmi a lávou časťou propozície? Zrejme nie, pretože Etnu môžeme vidieť, propozíciu, že Etna je väčšia ako Vezuv, však vidieť nemôžeme. O čom však potom vypovedáme? Zrejme o samom vrchu Etna." ([6], 243).

Ak predmet (Gegenstand) označený vlastným menom "Etna" budeme nazývať

¹Treba upozorniť na to, že Frege pod vlastným menom rozumie nielen gramatické vlastné mená, ale každé meno, ktorého denotátom je jeden určitý predmet v najširšom slova zmysle, ale nie pojem (vlastnosť) ani vzťah. Podľa Fregeho sú teda vlastnými menami aj určité deskripcie, t.j. jednoznačné opisy takýchto predmetov (pozri [7], 350).

²Fregeho univerzum predmetov obsahuje nielen predmety z časopriestoru, ale aj pravdivostné hodnoty; pre potreby matematiky zaradil do univerza aj čísla a iné sebestačné "nasýtené" entity - napr. i priebehy hodnôt funkcií (pozri [5], 7).

indivídium,³ tak podľa Fregeho indivíduá nie sú zložkami propozícií - ich zložkami sú iba zmysly, ktoré určujú tieto predmety. Meno "Etna" označuje (denotuje) indivídium Etna. Zmyslom mena "Etna" je logická entita odlišná od Etny: Etna je v čase a priestore, zmysel Etna vidieť nemôžeme - nie je v čase a priestore.

Frege odmieta považovať za vlastné mená jazyka, ktorým si odovzdávame informácie (*propozície, ktoré patria do ríše pravdy a vedy*), také výrazy, ktoré - hoci vyjadrujú zmysel - nemajú denotát: "... *vlastné meno musí niečo označovať a o tom, čo označuje, o jeho denotáte (Bedeutung), sa vypovedá vo vete, v ktorej sa vyskytuje*" ([6], 243).

Frege však odmieta považovať za vlastné mená také mená, ktoré nemajú zmysel, pretože v príslušnej propozícii by chýbala jej zložka: "*Vlastné meno musí mať aj zmysel, ktorý je potom časťou propozície vyjadrenej vetou, v ktorej sa vlastné meno vyskytuje.*" ([6], 243).

Ak by sme v týchto citátoch videli v prvom rade odpovede na otázky **Čomu rozumieme vo vete s vlastným menom v úlohe subjektu?**, **O čom sa v takejto vete vypovedá?**, resp. **Čomu sa prisudzuje predikát?**, tak by sme mohli v nich nájsť jednoduché rozlíšenie: rozumieme propozícii, ktorej zložkou nie je predmet pomenovaný vlastným menom, ale zmysel tohto vlastného mena; takáto veta však nie je o tejto zložke, ale o denotáte vlastného mena - o samom predmete.

Na vysvetlenie úlohy osobných vlastných mien uvádza Frege príklad: *Dr. Gustav Lauben hovorí, "Ja som bol zranený", Leo Peter to počuje a o niekoľko dní nato povie: "Dr. Gustav Lauben bol zranený". Vyjadruje táto veta tú istú propozíciu ako veta, ktorú vyslovil sám Dr. Lauben? Predpokladajme, že Rudolf Lingens bol prítom, keď Dr. Lauben hovoril, a teraz počuje, čo mu pripisuje Leo Peter. Ak Dr. Lauben a Leo Peter vyriekli tú istú propozíciu, tak Rudolf Lingens, ktorý úplne ovláda jazyk a pamätá si, čo Dr. Lauben povedal v jeho prítomnosti, musí teraz hneď vedieť zo správy Lea Petra, že hovorí o tej istej veci. Ale so znalosťou jazyka je to zvláštne, keď ide o vlastné mená. Môže sa stať, že iba niekoľko ľudí spája s vetou "Dr. Lauben bol zranený" určitú propozíciu. Na jej úplné pochopenie potrebujeme v tomto prípade poznať výraz "Dr. Gustav Lauben"* ([4], 358).

Frege ďalej dodáva, že ak obaja aktéri rozumejú pod výrazom "Dr. Gustav Lauben" lekára, ktorý je jediným lekárom, ktorý žije v dome, ktorý obaja poznajú (dom č. 21 na Keiserstrasse, N.N.), tak budú rozumieť vete

(2) *Dr. Gustav Lauben bol zranený*

tým istým spôsobom. Ak by však Rudolf Lingens nepoznal osobne Dr. Laubena, potom by vete (2) nemuseli rozumieť tým istým spôsobom, pretože R. Lingens by nevedel, že to bol Dr. Gustav Lauben, ktorý vtedy povedal "*Ja som bol zranený.*" Rozumenie osobných vlastných mien a viet, v ktorých sa vyskytujú, by podľa Fregeho takto záviselo

³Za indivíduá sa od čias Russella presne vzaté nepovažujú všetky druhy fregeovských predmetov, pretože napr. čísla a priebehy hodnôt funkcií sú konštruované v teórii typov ako objekty vyšších úrovní a pravdivostné hodnoty sú zvyčajne objekty iného typu alebo objekty meta-jazyka. Etnu, dr. Laubena a pod. by za indivídium považoval aj Russell. Filozofické pozadie chápania indivídií u Russella sa odlišuje od Fregeho chápania: z kognitívneho hľadiska indivíduá považuje za zväzky zmyslových kvalít či zmyslových dát, ktoré poznáme na základe oboznámenosti.

od empirických faktov. Zmysel výrazu vo všeobecnosti nie je však podľa neho čosi závislé od empirie. Sú osobné vlastné mená pre Fregeho z tohto hľadiska výnimkou?

Aby svoj výklad vlastných mien ešte viac ozrejmil, uvádza ďalší príklad: "*Predpokladajme, že Herbert Garner vie, že Dr. Gustav Lauben sa narodil 13. septembra 1875 v N.N., a nie je to pravda o nikom inom; predpokladajme však, že nevie, kde dr. Lauben teraz býva, ani nič iné o ňom. Na druhej strane nech Leo Peter nevie, že Dr. Lauben sa narodil 13. septembra 1875 v N.N.*"

Frege prichádza k alternatívnym záverom:

a) buď Herbert Garner a Leo Peter vo vzťahu k osobnému vlastnému menu "Dr. Gustav Lauben" nehovoria tým istým jazykom, pretože hoci v skutočnosti referujú týmto vlastným menom na toho istého človeka, nevedia o tom; preto Herbert Garner nespája s vetou *Dr. Gustav Lauben bol zranený* tú istú propozíciu, akú chcel touto vetou vyjadriť Leo Peter;

b) alebo odmietneme čudný predpoklad, že nehovoria tým istým jazykom, a predpokladáme, že Leo Peter používa vlastné meno "Dr. Lauben" vo význame⁴ »jediný človek, ktorý je lekárom a žije v dome č. 21 na Keiserstrasse, N.N.« a Herbert Garner používa vlastné meno "Gustav Lauben". Potom však pre Herberta Garnera môže byť zmysel vety (*) *Dr. Lauben bol zranený* pravdivý, zatiaľ čo na základe nejakej nepravdivej správy by zmysel vety (**) *Gustav Lauben bol zranený* mohol Leo Peter bez rozporu považovať za nepravdivý. Na základe toho Frege uzatvára, že tieto propozície sú odlišné.

Frege tu urobil sofistikovaný manéver, aby sa vyhol riešeniu problému, o čom vo vete s *osobným* vlastným menom hovoríme a čomu v takejto vete rozumieme. Propozície vyjadrené vetami (*) a (**) musia byť naozaj odlišné, pretože sú v skutočnosti ekvivalentné s odlišnými propozíciami, ktoré sú vyjadrené nasledujúcimi vetami:

(3) Jediný človek, ktorý sa narodil 13. septembra 1875 v N.N., bol zranený.

(4) Jediný človek, ktorý je lekárom a žije v dome č. 21 na Keiserstrasse, N.N., bol zranený.

V týchto propozíciách nevystupuje žiadne vlastné meno, ktoré by sa týkalo Dr. Gustava Laubena, ale dva odlišné jednoznačné opisy ľudí. O osobe Dr. Gustava Laubena sa vety vôbec nezmieňujú. Veta (3) je o komkoľvek, kto spĺňa podmienku (D3) *byť jediným človekom narodeným 13. septembra 1875 v N.N.* Veta (4) je o komkoľvek, kto spĺňa podmienku (D4) *byť jediným človekom, ktorý je lekárom a ktorý žije v dome č. 21 na Keiserstrasse, N.N.* Propozície vyjadrené týmito vetami sú odlišné vďaka odlišnosti spôsobov danosti individua, o ktorom sú. Z pohľadu sémantiky možných svetov sú však aj denotáty - pravdivostné hodnoty - týchto viet naozaj nezávislé, pretože denotáty opisov (D3) a (D4) sú v skutočnom svete totožné iba náhodou, a nie za každého stavu vecí. Zatiaľ teda nemáme žiadne hlbšie vysvetlenie povahy osobných vlastných mien - až na to, že Frege sa tu prikláňa k názoru, podľa ktorého osobné vlastné mená sú v mnohých situáciách iba zamaskovanými skratkami jednoznačných opisov. Frege však

⁴ V češtine sa niekedy prekladá Fregeho *Bedeutung* ako *význam* a hrozí tu jeho zámena s bežným používaním výrazu *význam* v intuitívnom zmysle; v slovenčine sa prekladá Fregeho *Be-deutung* ako *denotát*, prípadne ako *referencia*, a preto táto zámena nehrozí.

na otázku, ktorý opis spájame s takýmto vlastným menom, nevedel dať presvedčivú odpoveď. Zdalo sa mu, že v mnohých prípadoch je spojenie medzi vlastným menom a zmyslom, ktorý vyjadruje, vecou konvencie, ktorá však nemusí byť celkom záväzná: *"V prípade vlastného mena teda ide o to, ako sa to, čo je ním označené, podáva. To sa môže uskutočniť rozličnými spôsobmi, pričom každému takémuto spôsobu zodpovedá osobitný zmysel vety obsahujúcej vlastné meno. Tak získame z tej istej vety odlišné pozície, ktoré majú, samozrejme, rovnakú pravdivostnú hodnotu... Musíme však uznať ich odlišnosť a požadovať, aby sa s určitým vlastným menom spájal len jeden spôsob, akým je to, čo toto meno označuje, dané. Splnenie tejto požiadavky je často, ale nie vždy, dôležité."* ([4], 359).

Keďže Frege svoje sémantické stanovisko zakladá na tom, že pri hovorení predpokladáme vždy iba jeden "skutočný" stav vecí, a nie možné stavy vecí, nevidí rozpor medzi vysvetlením zmyslu vlastných mien ako štruktúrovaných spôsobov danosti pridružených k nim konvenciou a nasledujúcim vysvetlením: *"Každý je sám sebe daný špeciálnym a primitívnym spôsobom, ktorým nie je daný nikomu inému. Ak si teda Dr. Lauben myslí propozíciu, že bol zranený, bude pritom zrejme vychádzať z tohto jednoduchého spôsobu, akým je daný sám sebe. Iba Dr. Lauben sám môže uchopiť propozíciu určenú týmto spôsobom. Možno však bude chcieť komunikovať s inými. Nemôže komunikovať propozíciu, ktorú môže uchopiť iba on sám. Preto ak teraz povie 'Ja som bol zranený', musí použiť 'ja' v zmysle, ktorý môžu uchopiť aj iní, napríklad v zmysle 'ten, ktorý teraz s vami hovorí.' "* ([6], 359).

Frege si ďalej kladie otázku, či je to tá istá propozícia, ktorú vyjadril najprv tento a potom iný človek. Na túto otázku však nedáva vôbec odpoveď a pokračuje vo vysvetľovaní rozdielu medzi propozíciami a predstavami. Isteže, na túto otázku nemusel odpovedať, veď článok bol o propozícii (Gedanke), nie o jej zložke, vyjadrenej osobným vlastným menom alebo zámenom "ja". O rekonštrukciu "fregeovskej" odpovede na uvedenú otázku, ako aj o rekonštrukciu jeho teórie vlastných mien sa pokúsil Alonzo Church.

Štyri veci sú však už na prvé zamyslenie problematické. Po prvé, osobné vlastné mená so svojím jednoduchým zmyslom sú na jednej strane neobyčajne výraznou výnimkou z hľadiska - podľa neho všeobecnej - prístupnosti zmyslov výrazov pre tých, čo ovládajú jazyk. Veď zmysly výrazov sú podľa Fregeho "spoločným vlastníctvom mnohých" ([7], 351). Je táto výnimka naozaj potrebná?

Po druhé, v príkladoch viet (3) a (4), ktoré majú vysvetliť zmysel vlastného mena "Dr. Gustav Lauben", nevystupuje žiadny jednoduchý zmysel, ktorý by sme mohli priradiť tomuto menu, pretože opisy (D3) a (D4) sú zjavne štruktúrované. Neanalyzovanými neosobnými vlastnými menami sú v nich však stále výrazy "č. 21", "Keiserstrasse" a "N.N.". Ak by sme ich chceli nahradiť jednoznačnými opismi, tak by sme buď potrebovali iné vlastné mená (a na ich analýzu by sme potrebovali ďalšie vlastné mená *ad infinitum*), alebo by sme použili výlučne ukazovacie zámená spolu so všeobecnými menami. Redukcia vlastných mien na konštrukcie s ukazovacími zámenami bez akýchkoľvek vlastných mien by bola zrejme v mnohých prípadoch nielen komplikovaná, ale z hľadiska fungovania bežnej komunikácie v prirodzenom jazyku aj neadekvátne.

Po tretie, medzi používaním vlastných mien a osobných zámen v úlohe podmetu vety je zrejmy rozdiel, čo Frege v istom zmysle aj pripúšťa. Veta *Dr. Gustav Lauben bol zranený* má byť priamo o konkrétnom indivíduu; veta *Ja som bol zranený* nevypovedá priamo o žiadnom konkrétnom indivíduu, ale v závislosti od situácie prehovoru o tom indivíduu, ktoré túto vetu vypovedalo.

Po štvrté, na Fregeho vysvetlenie môžeme použiť argument vyplývajúci z toho, čo už uznal: pri vysvetľovaní zmyslu vlastného mena "Dr. Gustav Lauben" Frege bez okolov používa vlastné mená "Leo Peter", "Rudolf Lingens" a "Herbert Garner". Predpokladaných nositeľov týchto mien nám nijako nepredstavil a okrem nejednoznačných opisov, ktoré môžeme s nimi spájať na základe textu, ktorý uvádza Frege (napr. s Leom Petrom môžeme spájať opis *ten, ktorý počul Dr. Gustava Laubena povedať "Ja som bol zranený" a ktorý o niekoľko dní neskôr poznamenal "Dr. Gustav Lauben bol zranený"*), nie sme s nimi vôbec oboznámení. Nemáme žiadne jednoznačné opisy spojené s osobami označenými uvedenými vlastnými menami a nemáme k dispozícii ani údajné primitívne zmysly, ktoré s nimi spájajú výlučne sami nositelia týchto mien. Ak zoberieme Fregeho za slovo, tak buď nám vlastne nemohol komunikovať žiadnu propozíciu, v ktorej vystupujú vlastné mená (ak máme s nimi spájať primitívny zmysel, ktorý nám je neprístupný), alebo každému adresátovi bola určená iná propozícia podľa toho, ktorý jednoznačný opis s nimi spája, pretože nijako bližšie nešpecifikoval konvenciu, na základe ktorej by sme z mnohých opisov vybrali presne jeden. Keďže jeho požiadavky kladené na osobné vlastné mená v bežnej komunikácii nespĺňa ani len jeho vlastné vysvetľovanie povahy vlastných mien, zdá sa viac ako pravdepodobné, že tieto požiadavky sú príliš silné, ak sú vo svojich dôsledkoch vôbec splniteľné.

Fregeho primitívny zmysel, spájaný výlučne nositeľmi s vlastnými osobnými menami, je jednak nekomunikovateľný a jednak z osobných vlastných mien robí výnimočné vlastné mená, pretože Etné ani podobným neživým veciam asi nebudeme prisudzovať schopnosť uchopovať nejaké propozície vyjadrené vetami s ich vlastným menom, a toľož schopnosť nejakú špecificky tieto propozície uchopovať. Preto buď zrušíme kognitívnu neprístupnosť jednoduchého zmyslu pre iných, alebo nám Frege vážne ponúka ako teóriu vlastných mien iba nedopracovanú teóriu vlastných mien ako skrytých deskripcií spájaných s vlastnými menami na základe nie celkom záväznej či známej konvencie.

2. Church: vlastné mená vyjadrujú jednoduchý alebo štruktúrovaný spôsob označovania

Od Thomasa Hobbsa pochádza koncepcia osobných (personal) mien, ktorú prebral a dopracoval J. S. Mill.⁵ Táto koncepcia na rozdiel od Fregeho názoru predpokladá, že vlastné mená patria medzi výrazy bez konotácie (približne fregeovský zmysel), ktoré však majú denotáciu. Inými slovami, celá ich sémantická úloha sa redukuje na to, na čo sa vzťahujú - na čo referujú. Alonzo Church túto koncepciu odmietol a pokúsil sa

⁵ ([1], I, ii, §5, 33): "Proper names are not connotative: they denote the individuals who are called by them; but they do not indicate or imply any attributes as belonging to those individuals."

dopracovať koncepciu vo Fregeho duchu aj za cenu, že vlastným menám prisúdil systematickú viacznačnosť.

A. Church konštatuje, že pod vlastné mená "zaraďujeme nielen vlastné mená, ktoré majú na základe dohody označovať určitým spôsobom - napr.: 'Rembrandt', 'Caracas', 'Mississippi', 'Odyssea', 'osem', ale aj mená, ktorých štruktúra vyjadruje analýzu spôsobu, ktorým označujú. Ich príkladom môže byť napr. výraz 'päťstodevät', ktorý označuje určité prvočíslo, a to spôsobom vyjadreným lingvistickou štruktúrou, totiž päťkrát sto plus deväť; výraz 'autor Waverley', ktorý označuje istého škótskeho spisovateľa, totiž Sira Waltera Scotta, a to osobitým spôsobom, vyjadreným lingvistickou štruktúrou, totiž ako toho, kto napísal Waverley; 'Rembrandtovo rodisko'; 'hlavné mesto Venezuely'; 'kvadrát dvojky'." ([8], 3).

Church teda navrhuje rozlišovať medzi konvenčnými - jednoduchými vlastnými menami, ktoré majú určený význam [meaning] na základe dohody - tie by mohli vyjadrovať čosi ako Fregeho jednoduchý zmysel, a tými, ktorých lingvistickú štruktúru tvoria významuplné časti. Uvedomuje si, že v prirodzených jazykoch tento rozdiel nie je vždy jasný, a uzatvára, že "zatiaľ neexistuje všeobecne uznaná teória významu vlastných mien" ([8], 3). Church sa však otázkou jednoduchého zmyslu vlastných mien z oblasti prirodzeného jazyka v citovanej práci detailnejšie nezaoberal.

Churchovo dopracovanie Fregeho teórie vlastných mien je zrejme neutržateľnou koncepciou, a to predovšetkým pre závislosť sémantickej úlohy výrazu od kontextu. Vlastné meno v nepriamom kontexte sa na vedľajšej propozícii nepodieľa svojim zmyslom, ale čímisi, čo je vyjadrené tým, čo označuje tento (obvyklý) zmysel vlastného mena.

Napríklad vo vete

(5) G. Frege je presvedčený, že Dr. Lauben je zranený

sa vlastné meno "Dr. Lauben" používa tak, že označuje zmysel mena "Dr. Lauben" - podľa Churchovej notácie by sme tento obvyklý zmysel mohli označiť ako L_1 ; vlastné meno v prvom nepriamom výskyte však vyjadruje nejaký zmysel, ktorý koncipuje zmysel mena "Dr. Lauben" - L_1 .

Vo vete

(6) Dr. Lauben je presvedčený, že Dr. Lauben je zranený

sa vlastné meno "Dr. Lauben" používa dvakrát: prvý raz vyjadruje L_1 a druhý raz vyjadruje L_1 . Vlastné meno by takto podľa Churcha bolo tiež systematicky viacznačné - denotát vlastného mena závisí od kontextu (priamy, prvý nepriamy, ... n -tý nepriamy).⁶

To, o čom vypovedá veta, v ktorej vystupuje vlastné meno v úlohe podmetu, teda závisí od kontextu. V priamom kontexte je to individuum z mäsa a kostí, v prvom nepriamom abstraktný zmysel vlastného mena, v druhom nepriamom opäť abstraktný zmysel, ktorý koncipuje obvyklý zmysel vlastného mena, atď. *ad infinitum*. Zdá sa, že príbuznosť výrazov L_1 a L_1 je čisto typografická, pretože zmysel výrazu v priamom kontexte ako objekt môže byť vyčlenený mnohými (od neho) abstraktnejšími zmyslami a nič neurčuje, ktorý z nich je práve ten jediný, ktorý máme na základe konvencie spájať

⁶ Podrobnú kritiku tejto koncepcie vlastných mien a indexových výrazov nájdeme v Tichého článku [14] a v 10. kapitole Tichého knihy *Churchova logika zmyslu a denotátu* [16].

s vlastným menom v nepriamom kontexte a ktorý označujeme napr. menom L_1 . Russellova námetka, že väzba medzi menom a zodpovedajúcim menom jeho zmyslu je celkom mysteriózna, je teda podľa všetkého oprávnená: "'C' a C sú teda zdanlivo rozdielne entity, pričom 'C' označuje C. To však nemôže byť vysvetlenie, pretože vzťah 'C' k C je stále nejasný. ... Je to neriešiteľný zmätok, ktorý zrejme dokazuje, že celé rozlíšenie zmyslu a denotátu bolo chybné koncipované." ([12], 145).

3. Russell:⁷ individuum je pôvodnou zložkou propozícií a jedným z argumentov funkcií

Propozície sú podľa Russella zloženinami, komplexami, pričom mnohé obsahujú ako stavebné zložky individua. Samé individua sú nezložené, jednoduché - môžeme ich chápať ako zloženiny, komplexy s minimálnou štruktúrou.

"Propozícia

(7) *Toto je červené (This is red)*

je príkladom propozície, ktorá neobsahuje viazanú premennú a kde 'this' je čosi bezprostredne dané (immediately given).

Zdá sa, že

(8) *Sokrates je človek*

neobsahuje viazanú premennú; pre Sokrata samého áno, ale pre nás, ktorí poznáme Sokrata iba na základe opisu, nemôže slovo 'Sokrates' znamenať to, čo znamená pre neho; pre nás znamená skôr 'osoba s takými a takými vlastnosťami'." ([17], 50).

"Objekty, ktoré nie sú ani propozíciami, ani funkciami, budeme nazývať individua. Tieto objekty budú zložkami (constituents) propozícií alebo funkcií a budú pôvodnými (genuine) zložkami v tom zmysle, že sa pri analýze nerozplynú ako triedy alebo frázy typu 'to také a také' (the so-and-so)." ([17], 51).

"Argumentami funkcie môžu byť funkcie, propozície alebo individua." ([17], 54).

"Individuum" je čokoľvek, čo môže byť podmetom atomárnej⁸ propozície." ([17], XV).

Individuum charakterizujú Russell s Whiteheadom aj ako výraz, čo iba dokumentuje ich časté nerozlišovanie medzi lingvistickými entitami a ich referentami:

"Výrazy, ktoré sa môžu vyskytovať v ľubovoľnej forme atomárnej propozície, sa nazývajú 'individua' alebo 'jednotliviny' (particulars); výrazy, ktoré sa vyskytujú ako R, sa nazývajú 'univerzálne'".⁹

Za týmto stanoviskom je Russellovo odmietnutie individuuových opisov ako samostatných zmysluplných výrazov a nepriamo aj odmietnutie koncepcie vlastných mien ako skratiek takýchto opisov. K individuu sa dostávame priamo iba cez ukazovacie zámená,

⁷B. Russell počas svojho života často zastával rozdielne názory na ten istý problém. V tomto článku sa venujeme skúmaniu jeho názoru na individua, ktorý prezentoval spolu s Whiteheadom v *Principia Mathematica*; domnievam sa, že je to pôvodne Russellov názor.

⁸([17], XV): Atomárna propozícia je propozícia neobsahujúca propozície ako časti a neobsahujúca pojmy (notions) "všetky" a "niektoré". "Toto je červené", "Toto je skôr ako tamto" sú atomárne propozície.

⁹([17], XIX): "Terms which can occur in any form of atomic proposition are called 'individuals' or 'particulars'; term(s) which occur as the R's occur are called 'universals'."

všetky ostatné spôsoby hovorenia o sa dajú (v princípe) redukovať na hovorenie pomocou univerzálií - propozičných funkcií.

4. Tichý - individuum verus individuová rola

Tichý sa napr. v článku *Jednotliviny a ich roly*¹⁰ priklonil k Millovej koncepcii vlastných mien ako nálepiek individuí, pričom celá ich sémantická úloha sa redukuje na to, o čom vypovedajú - na čo referujú. V tejto štúdii môžeme nájsť nasledujúce charakteristiky individuí, resp. jednotlivín.¹¹ Jednotlivina je *konkrétny materiálny objekt; je to hmotný objekt; je to fyzikálny objekt; je to teleso*. Jednotlivina je rigidne konzervatívna - udalosti jej životopisu sú pre jednotlivinu trvalými faktami. V knihe *The Foundations of Frege's Logic* Tichý dodáva, že individuum je *čistý individualizátor (a pure individuator)* a je *holé (bare)*: "[Individuum] je holé, ale nie v tom zmysle, že by mu skutočne chýbali vlastnosti, ale v tom zmysle, že žiadna z netriviálnych vlastností, ktorú náhodou exemplifikuje, nie je jeho konštitučnou zložkou. Etne môže prípadne chýbať každá z týchto vlastností, bez toho, aby sa stala numericky odlišným individuom. Iba triviálne vlastnosti podobné jej vlastnej numerickej identite sú črty, ktoré nemôžu Etne chýbať." ([16], 210). Toto Tichého stanovisko vyjadruje krajný antiesencializmus.

Na druhej strane individuové roly sú abstraktné entity, ktoré okrem svojich náležitostí (nutných atribútov pre stelesňovateľov) nekladú žiadne špeciálne požiadavky na jednotliviny, ktoré ich stelesňujú alebo môžu stelesňovať, a preto sú voči jednotlivinám otvorené.

Tichý pri vysvetľovaní rozdielu medzi jednotlivinami a individuovými rolami vychádza z viacerých princípov. Podľa princípu **asercie (Assertion)** to, čo veta hovorí (jej asertívna sila), nezávisí od skutočnosti (empiricky zistiteľných faktov). Ďalej zdôrazňuje princíp **o čom hovoríme (Aboutness)**: "Veta, v ktorej sa hovorí, že výsledok vykonania určitej operácie má určitú vlastnosť, nie je o objekte, ktorý je výsledkom jej vykonania, ale o samej operácii." ([15], 33).

Podľa tohto princípu veta

(9) Prezident USA je sukníčkár

nie je o Billovi Clintonovi, ale o individuovej role *Prezident USA*; hovorí, že ten, kto je prezidentom USA - nech je ktokoľvek - je sukníčkár. Toto zdôvodnenie sa zakladá na tom, že veta hovorí o predmete X, ktorý má spĺňať podmienku C, tak, že ak predmet X splní podmienku C, veta sa stáva pravdivou, a ak ju nesplní, veta sa stáva nepravdivou. Je zjavné, že veta môže byť pravdivá aj vtedy, keď Bill Clinton nie je sukníčkár,

¹⁰Táto štúdia bola pôvodne úvodnou časťou nepublikovanej práce o intenzionálnej logike. Napísal ju ešte v r. 1973 a vyšla samostatne v nemčine s malými úpravami autora až v r. 1987 a v slovenskom preklade v r. 1994 [15].

¹¹Tichý akceptoval návrh P. Cmoreja používať výraz "jednotliviny" ako analogon nemického "Einzeldinge"; príslušné roly, ktoré takéto jednotliviny môžu zastávať, sa však nazývajú "individuové". Zatiaľ nebudeme významy výrazov "jednotlivina" a "individuum" nejako špeciálne odlišovať. Neskôr však uvedieme nami navrhovaný rozdiel, ktorý bude veľmi dôležitý a ktorý je vlastne predmetom celej našej štúdie. Na odlišenie nového významu týchto výrazov budeme pri výrazoch používať dolné indexy.

a nepravdivá aj vtedy keď Clinton sukničkář je. Predmetom C vety (9) nie je teda Bill Clinton. Proti tomu, že predmetom vety je konkrétne individuum, je aj princíp **o-boznámenosti s tým, o čom hovoríme (Acquaintance)** ([15], 214): s tým, o čom hovoríme, by sme mali byť oboznámení. Ale ten, čo náhodou nevie, kto je prezident USA, by nevedel, o čom je veta (9). Podobne by zrejme nikto z nás by nevedel, o čom je veta (#) Najmladší obyvateľ Prahy je chlapec.

5. Referencia verzus supozícia (supozície de dicto a de re)

Tichý však chce presvedčivo zdôvodniť to, že podľa princípu Aboutness síce môžeme hovoriť o abstraktnej operácii a zachovať stálu referenciu výrazu, ale napriek tomu môžeme spravidla v súlade s bežnou intuíciou prisudzovať alebo upierať predikát jednotlivine, nie samej operácii, preto navrhuje rozlíšiť dva druhy supozícií zložky¹² aplikácie predikátu.

"Takýto výskyt frázy vyjadrujúcej zložku aplikácie budeme nazývať de dicto alebo de re v závislosti od supozície tejto zložky." ([16], 214).

Vo vete s jazykovou formou

(*) S je P,

kde S je určitá deskripcia, môžu byť takto skryté dve odlišné logické štruktúry podľa supozície S, pretože S ako zložka aplikácie funkcie **P** sama môže reprezentovať inú funkciu - napr. v matematike sú to funkcie s definičným oborom reálnych čísel, v empirických diskusiách funkcie na logickom priestore čiže funkcie, ktorých hodnoty závisia od možného sveta a časového okamihu (svetamihu). Ak v matematike tvrdím

(10) $\cos(0)$ je prirodzené číslo,

tak nehovorím, že funkcia kosínus je prirodzené číslo, ale že číslo, ktoré funkcia kosínus priradzuje argumentu nula, t.j. po aplikácii na argument ako na zložku, dáva ako funkčnú hodnotu číslo, ktoré je prirodzené.

Ak však poviem vetu:

(11) $\cos(x)$ je periodická funkcia,

tak nehovorím nič o nejakom konkrétnom čísle, ktoré by sme dostali ako funkčnú hodnotu funkcie kosínus, ale hovorím čosi o samej funkcii kosínus - to, že na rozdiel od iných funkcií patrí medzi periodické funkcie.

Rozlišovať medzi funkciou a jej hodnotou musíme pri intenzionálnych funkciách, zachytených výrazmi prirodzeného jazyka. Ak prechod od aplikácie funkcie argument k výsledku tejto aplikácie - ako to bolo v prípade vety (9) - nazveme *intenzionálnym zostupom*,¹³ tak môžeme definovať výskyty výrazu *de re* a *de dicto* takto:

¹² Argument nejakej funkcie nie je zložkou samotnej funkcie (funkcie ako neštruktúrovaného priradenia), ale zložkou aplikácie funkcie; až po aplikácii funkcie na príslušný argument dostávame funkčnú hodnotu. Predikát od čias Fregeho považujeme (ak odhliadneme od jeho štruktúrovanosti) za funkciu, ktorej funkčnými hodnotami sú pravdivostné hodnoty.

¹³ V kalkule lambda tomu zodpovedá tzv. β -redukcia.

Výraz *S* má vo vete "*S* je *P*" výskyt *de re* vtedy a len vtedy, keď (vtt) sama zložka *S* aplikácie nejakej funkcie *P* vyžaduje intenzionálny zostup (samu *S* nebudeme uvažovať ako funkciu, ale ako hodnotu funkcie *S* pre príslušný argument, a na túto hodnotu budeme aplikovať funkciu *P*); Výraz *S* má vo vete "*S* je *P*" výskyt *de dicto*, keď (vtedy a len vtedy, keď) zložka *S* aplikácie nejakej funkcie *P* nevyžaduje od *S* intenzionálny zostup (*S* ako funkcia bude argumentom funkcie *P*).

Podľa povahy supozície zložky aplikácie funkcie Tichý vysvetľuje aj princíp **predikácie (Predication)**, ktorý určuje, čomu prisudzujeme (upierame) predikát. Tichý rozlišuje dva druhy predikácie:

a) predikácia **de re**: predikát (zvyčajne) aplikujeme na individuálnu vec (res), ktorá je nositeľom roly. Vo vete

(9) Prezident USA je sukničkář

ide o predikáciu *de re*: úrad prezidenta USA nie je (a v pravom slova zmysle ani nemôže byť) sukničkářom, ale obsadzovateľ úradu (z mäsa a kostí) ním môže byť. Aby veta (9) bola zmysluplná, vyžaduje si zložka (*Prezident USA*) aplikácie funkcie *byť sukničkářom* intenzionálny zostup od roly k jej obsadzovateľovi, t.j. prechod od funkcie k jej hodnote pre aktuálny stav vecí;

b) predikácia **de dicto**: predikát aplikujeme priamo na rolu, o ktorej sa hovorí (*dictus*). Iba v prípade predikácie *de dicto* teda hovoríme o tom istom, čomu prisudzujeme (upierame) predikát. Vo vete

(12) Prezident USA je voliteľný úřad

ide o predikáciu *de dicto*: jednotlivina, napríklad Bill Clinton, nie je úřad, a už vôbec nie voliteľný úřad, ale *Prezident USA*¹⁴ je úřadom, a to voliteľným (jednotlivina sa stáva obsadzovateľom na základe voľby). Pri predikácii *de dicto* nie je v hre akási bližšie neurčená hodnota funkcie, vyjadrená zložkou aplikácie predikátu, ale sama funkcia - vo vete (12) nie je ani zmienka o nejakom konkrétnom človeku, ale hovorí sa v nej o funkcii, ktorá je typu individuového úřadu. Aby veta (12) bola zmysluplná, jej zložku *Prezident USA* nesmieme brať tak, že vyžaduje intenzionálny zostup. Treba však zdôrazniť, že sémantická úloha výrazu v pozícii subjektu je nemenná - stále referuje na rolu (funkciu, resp. konštrukciu funkcie).

Podľa Tichého "fregeovská sémantika s rozlíšením zmyslu a referenta (denotátu), ktorá v rozličnom prestrojení v tejto oblasti stále dominuje, je výsledkom neschopnosti rozlíšiť supozíciu od referencie" ([16], 217).

¹⁴ P. Kolář ma úplne správne upozornil na to, že presne vzaté nejde o *Prezidenta USA*, ale o *Prezidentskosť USA*. Ak by sme v prirodzenom jazyku jednoznačne rozlišovali syntaktickými prostriedkami to, o čom hovoríme - ako je to v prípade viet (10) a (11), kde najprv hovoríme o *kosínuse nuly* a potom o *kosínuse x* - tak by sme možno nepotrebovali rozlišovať supozície *de re* a *de dicto*. Keďže argumentami funkcií, ktoré vyjadrujeme výrazmi prirodzeného jazyka, sú stavy vecí - napr. možné svety a časové okamihy, pričom ten-ktorý možný svet, ale aj skutočný svet sa nedá úplne konkretizovať, a preto nevieme určiť hodnotu takýchto argumentov, jazykové zachytenie bližšie neurčenej funkčnej hodnoty a zachytenie samotnej funkcie rozlišujeme práve odlišením supozície výskytu týchto výrazov. Aj preto je veta (12) v prirodzenom jazyku prípustná, kým veta "Prezidentstvo USA je voliteľné" taká bežná nie je.

Okolnosť, že vety tvaru *S je P* majú rovnakú povrchovú štruktúru, nemusi viesť k dvojznačnosti jednotlivých viet. Rozlíšenie supozície, resp. predikácie *de re* a *de dicto* majú zvyčajne zabezpečiť odlišné súbory predikátov, ktoré môžu vykazovať jednotliviny na jednej strane a individuové úrady na druhej strane. Logická kategória predikátu *P* má teda byť zaručeným indikátorom toho, o ktorú supozíciu výrazu *S* vo vete "*S je P*" ide. Nie je však isté, či takéto súbory predikátov sú zaručene disjunktné - naše názory na to, čomu sa prisudzuje predikát v nasledujúcej vete, môžu byť rozdielne:

(13) Prezident USA je dôležitý (známy, uznávaný, ...)

V situáciách, v ktorých hrozí, že by sme bez dodatočných informácií (napr. bez kontextu rozhovoru) nevedeli jednoznačne rozhodnúť, o ktorý druh predikácie ide, by sme mali mať k dispozícii syntaktické prostriedky diferenciácie druhov predikácie. Jedným z takýchto prostriedkov je použitie spojenia typu "*úrad prezidenta USA*", "*rola najjasnejšieho hviezdneho objektu ranného neba*" a pod., ktorým zabezpečíme jednoznačné určenie druhu predikácie - v tomto prípade ide o predikáciu *de dicto*.

Verifikačné procedúry viet so supozíciami podmetov *de dicto* a *de re* majú rovnaké východisko: príslušnú rolu. Vo vete s podmetom v supozícii *de dicto* zisťujeme jedným krokom, či rola sama má vlastnosť, ktorá sa jej prisudzuje. Vetu s podmetom v supozícii *de re* verifikujeme dvoma krokmi: najprv nájdeme nositeľa roly a potom zistíme, či tento nositeľ má vlastnosť, ktorá sa mu prisudzuje.

6. Oboznámenosť s individualiami

S tým, o čom hovoríme, máme byť podľa princípu oboznámenosti (Acquaintance) oboznámení. S tým, o čom je veta

(8) Sokrates je človek

môže však byť - podľa Russella a v istom zmysle i podľa Fregeho - oboznámený iba Sokrates; my ostatní spájame s vlastným menom individua opisy, ktoré sa v analýze podľa Russella stratia, pretože nie sú sebestačnými výrazmi, ale iba zložkami idiomatických skratiek. Ak použijeme vo vete ukazovacie zámeno, napr.:

(7) Toto je červené,

mohli by sme byť oboznámení s tým, o čom hovoríme, pokiaľ predpokladáme, že ukazovacie zámeno nás vedie priamo k bezprostrednému objektu nášho hovorenia, hoci týmto "objektom" by bol podľa Russella jednoduchý zmyslový údaj (výraz "toto" je podľa Russella pravým logickým menom).

V prípade použitia niektorých predikátov, napríklad vo vete

(14) Tento je mŕtvy,

však môžeme pochybovať o oboznámenosti s predmetom hovorenia aj o existencii zmyslových údajov, pretože to, že je mŕtva, resp. mŕtvy, nechceme povedať ani o mŕtvoľe, vyčlenenej ukazovacím zámenom, ani o jednoduchom zmyslovom údaji späťom s ňou. Podľa Fregeho i Russella by však nikto nemohol byť oboznámený s vetou

(15) Sokrates je mŕtvy.

Presvedčivé vysvetlenie toho, o čom hovoríme vo vetách typu (14) a (15), som nenašiel ani u Fregeho, ani u Russella.

Tichý presvedčivo ukázal, že Russellovo "odstránenie" určitých opisov, resp. individuových rolí nie je vo všeobecnosti korektné ([15], 215-223).

Vetu

(16) Saul Kripke obdivuje autora knihy *Meaning and Necessity*

podľa Russellovej teórie deskripcií môžeme parafrázovať takto:

(16*) Existuje individuum x také, že toto x napísalo *Meaning and Necessity*, a toto x je jediné a Saul Kripke obdivuje x .

Je zrejmé, že zo (16*) vyplýva okrem iného aj to, že niekto napísal *Meaning and Necessity*. Zo (16) však nič také nevyplýva. O autorovi *Meaning and Necessity* môžeme hovoriť, aj keby nikto *Meaning and Necessity* nenapísal; rovnako o súčasnom kráľovi Francúzska môžeme hovoriť aj v prípade, že Francúzsko nie je monarchia, ale republika. Skutočne, ak niekto povie, že osoba ako kráľ Francúzska neexistuje, tak hovorí o kráľovi Francúzska úplne korektne. Russellovská parafráza (16*) vety (16) je preto logicky neadekvátne.

Niektó by mohol namietat', že Russellova teória ponúka uspokojivé riešenie rozlíšením primárneho a sekundárneho výskytu výrazu. Napríklad známa veta

(17) Juraj IV. chcel vedieť, či Scott bol autorom románu *Waverley*

obsahuje označujúci zvrät "autor románu *Waverley*" vo výroku, ktorý je iba zložkou celého výroku (vety), preto má sekundárny výskyt. Vetu (17) môžeme podľa Russella parafrázovať takto:

(17*) Juraj IV. chcel vedieť, či jeden a iba jeden človek napísal román *Waverley* a či tým človekom bol Scott.

Keby sme vetu (17) parafrázovali takto:

(17**) Jeden a iba jeden človek napísal román *Waverley* a Juraj IV. chcel vedieť, či to bol Scott,

potom by deskripcia "autor románu *Waverley*" mala primárny výskyt ([12], 147); vo vete (17**) na rozdiel od vety (17*) by sa tvrdila existencia individua, ktoré je autorom románu *Waverley*.

Vo vete (16) však deskripcia "autor *Meaning and Necessity*" nie je zložkou výroku, ktorý by sám bol zložkou inej vety, preto táto deskripcia nemá sekundárny výskyt a Russellovu elimináciu náprotivku tejto deskripcie v logickej štruktúre nemožno korektne použiť. Russellova teória deskripcií nedokázala korektne eliminovať deskriptívne výrazy v kontextoch "X hovorí o...", "X myslí na...", "X obdivuje..." a pod. Chybný predpoklad Russellovej teórie spočíval v tvrdení existencie jednotlivín určitého druhu.

Veta

(18) Saul Kripke myslí na kráľa Francúzska

môže byť teda pravdivá (dajme tomu, že Kripke nepozná francúzske reálie) aj v situácii, že žiadna osoba nie je kráľom Francúzska. Ďalej, ak hovoríme niečo vo vete o pozícii, v ktorej sa priamo tvrdí existencia jednotliviny, tak v tomto prípade existencia jednotliviny nemusí z celej vety vyplývať. To, o čom hovoríme, môže byť individuová rola, nie priamo jednotlivina. Veta

(19) Saul Kripke si myslí, že kráľ Francúzska existuje,

zachytáva propozíciu, v ktorej Kripke prisudzuje úradu *kráľ Francúzska* to, že je niekým obsadený. Táto propozícia môže byť pravdivá aj v prípade, že *úrad* kráľ Francúzska je neobsadený.

7. Primitívny zmysel a cesta späť od referenta k zmyslu

Tichý nespochybnil Russellovu požiadavku oboznámenosti s objektom v úlohe podmetu, veď stavia na princípe oboznámenosti s tým, o čom hovoria vlastné tvrdenia. Na druhej strane však odmietol akúsi výlučnosť použitia vlastného mena samým nositeľom.

Zavedenie výlučného spôsobu danosti sebe samému prostredníctvom akéhosi primitívneho zmyslu vlastného mena vedie k zmiešaniu logiky a epistemológie. Zmysel mena ako logická entita nemôže závisieť od náhodného empirického faktu, akým je napríklad to, že Dr. Lauben si niečo myslí. Veď ako by to potom bolo v prípade vlastných mien neživých vecí? Pre ne by neexistoval jednoduchý zmysel sebaaprezentácie pri použití vlastného mena, pretože neživé veci nemôžu použiť vlastné meno, resp. nemôžu myslieť. Tichý odmietol takýto druh epistemologického subjektivismu v sémantike a s dobrým úmyslom navrhol rekonštrukciu koncepcie primitívneho zmyslu spätého s vlastnými menami v duchu Fregeho prístupu (pozri [14], 25-42).

Primitívny zmysel definuje ako zmysel, ktorý "... je jednoduchý (t.j. nie je zložený z iných zmyslov) a ktorý konkrétnu entitu vyčleňuje nezávisle od náhodných faktov" ([14], 35).

Prirodzenými kandidátmi na vyjadrovanie takýchto primitívnych zmyslov vyčleňujúcich osoby boli zrejme osobné vlastné mená a zámeno "ja". Podľa Tichého však takéto primitívne zmysly nie sú výlučne prístupné iba nositeľom príslušných osobných vlastných mien - tým osobné vlastné mená, a teda aj zámeno "ja",¹⁵ prestali byť výnimkami zo systému Fregeho sémantickej koncepcie a primitívne zmysly mien sa stali objektívnymi a komunikovateľnými entitami. Primitívny zmysel výrazov by sa takto nespájal iba s individuami, a teda vlastne iba s vlastnými menami individuí, ale

¹⁵ Jeden závažný rozdiel medzi vlastným menom a osobným zámenom sa mohol zachovať: referent zámena "ja", t.j. to, čo sa označuje osobným zámenom "ja", je vo všeobecnosti závislý od situácie prehovoru (je to indexový výraz) - na rozdiel od vlastného mena, ktorého referent je stály a vo všeobecnosti zrejme od situácie prehovoru nezávislý. Tento rozdiel je menší v prípade *homonymných* vlastných mien - napr. v starovekom Grécku meno *Zenón* pomenúvalo viacerých ľudí - napr. dvoch známych filozofov: jeden bol z Eley (490-430 p.n.l.), druhý z Kítia (333-262 p.n.l.). Aj preto sa začali neskôr používať prídomky, ktoré sa zmenili na priezviská. Samozrejme, ani to nestačí. Dnes sa používajú na presnú identifikáciu rodné čísla, ktoré vlastne plnia úlohu nehomonymných vlastných mien, hoci v bežných situáciách nám stačia štandardné vlastné mená.

s entitami ľubovoľného druhu. Bol presvedčený, že názor, podľa ktorého takýto jedinečný primitívny zmysel môže vyčleňovať nielen indivíduá, ale akúkoľvek entitu, je v úplnom súlade s Fregeho filozofiou ([14], 38).

Tichý rozpracoval ideu primitívneho zmyslu v súvislosti s problémom nepriamych kontextov a indexových výrazov: v oboch prípadoch ide o sémantický problém, a teda o zmysel výrazov. Aby sme sa vyhli nedorozumeniu, treba upozorniť, že Tichý sa na tomto mieste nezaobrá otázkou, či v tom-ktorom jazyku naozaj môžeme mať vlastné mená všetkých entít, a teda i vlastné mená primitívnych zmyslov denotátov tých-ktorých výrazov. Tichému je jasné, že už v prípade univerza indivíduí s mohutnosťou kontinua nemôžeme mať v žiadnom jazyku s konečnou abecedou s konečnou dĺžkou slov a viet vlastné meno pre každé indivíduum. *A fortiori* nemôžeme mať v takomto univerze ani vlastné mená pre všetky vlastnosti a relácie medzi indivíduami. Každý, teda aj primitívny zmysel je vždy relativizovaný k výrazu - je to *zmysel nejakého mena N*, ktorý vyčleňuje ten istý denotát, aký vyčleňujú zmysly mien $N_1, N_2, \dots, N_k$. Aj keď sa relátum *meno* (výraz) za výrazom *zmysel* neuvádza, predpokladá sa to ako samozrejmé (tak je to napr. v niektorých Tichého pasážach i v najbližšej citácii z Russella), čo niekedy využívame pre stručnosť i my.

Tichému však bolo jasné, že takto definovaný zmysel naráža na známu Russellovu námietku, že "od denotátov k zmyslom neexistuje žiadna spiatocná cesta, pretože každý objekt môžeme označiť nekonečným množstvom rôznych označujúcich zvrátov" ([12], 145). Táto námietka je naozaj oprávnená v tom zmysle, že žiadne konkrétne zobrazenie nedefinujeme, ak určíme iba podmienku, že má priradovať každej entite ako denotátu určitého výrazu nejaký zmysel, ktorý ju vyčleňuje. Ak by však Russellova námietka znamenala čosi oveľa zásadnejšie - napríklad to, že žiadne takéto priradenie vôbec nemožno definovať, potom by sa týkala oprávnenosti idey primitívneho zmyslu ako jedného z množstva zobrazení: "*Okrem iného môžeme vyčleniť z množstva zobrazení jedno zobrazenie: to jediné, ktoré každý objekt priradí k zodpovedajúcemu primitívne-mu zmyslu.*" ([14], 38).

Takéto spätné priradenie od referentov k zmyslom výrazov umožňuje vyriešiť podľa Tichého dva problémy: 1. otázku, o čom hovorí výraz v nepriamom kontexte; 2. otázku, o čom hovoria indexové výrazy. Budeme sa zaoberať iba prvým problémom. Tento problém nemusíme riešiť takým podivným spôsobom, aký navrhuje M. Dummett (pozri [2], 277-8) a podľa ktorého nepriamosť kontextu sa týka iba denotátu (referenta), ale zmysel zostáva nedotknutý. To by viedlo k tomu, že v prvom nepriamom kontexte výraz "autor Waverley" referuje na tú istú vec, ktorú vyjadruje: na jeho zmysel v priamom kontexte.

Na základe koncepcie primitívneho zmyslu môžeme podľa Tichého povedať, že nepriamy zmysel jednoduchého výrazu "autor" je jedinečný primitívny zmysel, ktorý vyčleňuje - keďže zmysly vyčleňujú aj ľubovoľné iné entity, napríklad aj iné zmysly - obvyklý zmysel výrazu "autor". Tento primitívny zmysel výrazu "autor" je zmyslom, ktorý výraz vyjadruje v prvom nepriamom kontexte. Čo je zmyslom výrazu "ten"¹⁶ autor

¹⁶ V angličtine je vo výraze určitý člen, ktorý nemá v slovenčine presný náprotivok; pod zámenom *ten* tu máme na mysli približne *jediný*.

Waverley" v nepriamom kontexte? Je to zloženie primitívnych zmyslov, ktoré vyčleňujú v príslušnom poradí obvyklé zmysly výrazov "autor", "Waverley" a "ten".

8. Vlastné meno nevyjadruje žiadny zmysel - referuje vždy priamo na individuum

Ak je však zmysel výrazu, ako by to bolo v prípade vlastných mien, primitívny, tak je funkciou toho, na čo referuje: poznanie toho, na čo výraz referuje, stačí na poznanie zmyslu, ktorý vyjadruje. *"Preto zmysly primitívnych symbolov v priezračnom jazyku sú pasívnymi prívieskami a z hľadiska sémantiky sú nepotrebné. Na pochopenie formuly takéhoto jazyka musíme poznať iba referenty primitívnych symbolov, ktoré sa v ňom vyskytujú, všetko ostatné odhaľuje spôsob vzájomného spojenia symbolov."* ([14], 47).

Podľa Tichého to v čase, keď Frege tento článok písal, presne vysvetľovalo podstatu toho, o čom je priezračná notácia Fregeho *Begriffsschrift* a *Grundgesetze*. Pokiaľ teda ide o "hlbkovú" (logickú) štruktúru jazyka, malo tu vlastne ísť iba o referenciu (denotáciu).

Tichý takto odmietol spájať s vlastnými menami akýkoľvek zmysel, nielen primitívny. Vlastné mená sa vzťahujú na individuum. Tu sú azda korene jeho antiesencializmu.

9. Vlastné mená fiktívnych individuí ako voľné premenné

Tichý považoval za samozrejmé, že vo vete (15) sme s podmetom vety oboznámení - môžeme uňho nájsť vetu "Marie je mrtvá" ([13], 86), o ktorej hovorí, že je o Márii samej. Krstné mená ako "Mária", "Ján" a pod. nie sú podľa terajšej konvencie kompletnými vlastnými menami a mnohí logici (azda aj Tichý) ich používali vlastne iba ako individuové premenné. Frege však nehovoril o krstných menách, ale o kompletných vlastných menách, akými sú mená *Dr. Gustav Lauben*, *Leo Peter*, *Etna*. Takými sú aj mená, ktoré používa Tichý - Walter Scott, Georg Bush a pod. Ak tieto vlastné mená používame vo vetách, môžeme im vo všeobecnosti rozumieť aj v prípade, že nie sme oboznámení s kontextom - Tichý toto *protikontextualistické* stanovisko rozvíjal v článku [13] nielen vzhľadom na vlastné mená, ale aj vzhľadom na individuové deskripcie a iné výrazy.

Neskôr však Tichý v práci [16] pri analýze historických a fiktívnych mien prišiel jednak s kritikou Kripkeho kauzálnej teórie vlastných mien, jednak s originálnym vysvetlením povahy fiktívnych vlastných mien ako voľných premenných. Podľa Tichého dokonca aj historické vlastné mená fungujú v mnohých kontextoch ako fiktívne vlastné mená, t.j. ako *voľné* premenné. To bola zároveň akási inovácia kritiky Fregeho teórie vlastných mien. Kritikou Kripkeho teórie vlastných mien sa tu nebudeme bližšie zaoberať. Zameriame sa skôr na Tichého teóriu vlastných mien.

Frege sám vysvetľoval fiktívne mená ako vlastné mená, ktorých zmysel nič nevyčleňuje - nemajú žiadny denotát. Nejasnosť takejto explikácie sa však ukazovala pri otázke, čo je vlastne zmyslom takéhoto mená. Ktorú charakteristiku Sherlocka Holmesa z príbehov Conana Doylea máme považovať za zmysel mena "Sherlock Holmes"? Nech by sme už vybrali ktorúkoľvek z týchto charakteristík - napr. *(ten jediný) detektív fajčiaci fajku* -, malo by to problematické dôsledky ([16], 262). Príbehy o Sherlockovi

Holmesovi nás vedú k prijatiu istých predpokladov, ale nie je medzi nimi žiadny predpoklad, ktorý by sa týkal konkrétneho individua - je to len akési "*arbitrárne*" *individuum*. Podľa Tichého meno "Sherlock Holmes" plní úlohu voľnej premennej, preto nemusí mať ani zmysel, ani denotát ([16], 263). Vety o Sherlockovi Holmesovi preto nezachytávajú žiadnu informáciu.

Podobná situácia je podľa Tichého aj v niektorých iných kontextoch v prípade historických mien. Vraj ak tvrdíme vetu (20) "Aristoteles učil Alexandra", sotva tým tvrdíme nejaký poznatok o konkrétnych individuách ([16], 263). "*Hoci si radi predstavujeme, že existovalo individuum Aristoteles, numerická identita tohto človeka je nielen nenávratne stratená v dávnej minulosti, ale v súčasnosti aj úplne nezaujímavá.*" ([16], 264).

Frege v článku *O zmysle a denotáte* tvrdil, že "v prípade konkrétneho vlastného mena, napr. "Aristoteles", môžu sa, prirodzene, názory na jeho zmysel rôzniť. Za jeho zmysel možno napr. považovať: "Platónov žiak" i "učiteľ Alexandra Veľkého". Každý, kto tak robí, bude spájať s vetou "Aristoteles sa narodil v Stageire" iný zmysel ako ten, kto pokladá za zmysel tohto mena "učiteľ Alexandra Veľkého, narodený v Stageire". Pokiaľ zostáva denotát ten istý, dajú sa zmeny zmyslu pripustiť, ale treba ich odstrániť z teoretickej sústavy dôkazovej vedy a vôbec sa nesmú vyskytnúť v dokonalom jazyku." ([7], pozn. 4, 350).

Tichý nevidí problém ani tak v tom, že zmysel vlastného mena sa mení od jedného užívateľa k druhému, ale v tom, že bez ohľadu na to, ako je tento zmysel fixovaný, vedie k protiintuitívnym dôsledkom, na ktoré v zásade upozornil už John R. Searle.¹⁷ Ak by sme pod menom "Aristoteles" rozumeli "učiteľ Alexandra", tak veta

(21) Učiteľ Alexandra učil Alexandra

nemôže byť nepravdivá, hoci to, že Aristoteles učil Alexandra je iba náhoda.

Tichý vidí východisko v tom, že budeme chápať meno Aristoteles ako logický vešiak (premennú), na ktorom je "zavesená" nejaká množina atribútov. Zdôvodnenie faktu, že historické mená môžu v mnohých kontextoch plniť iba úlohu voľných premenných, sa podľa Tichého zakladá aj na tom, že, ak sa zistí, že takýto človek vykazujúci určitý súbor atribútov nežil, tak by malo byť zmysluplné povedať, že neexistoval. Predpokladajme, že by sa ukázalo, že dielo pripisované Aristotelovi napísali v skutočnosti traja Platónovi žiaci, z ktorých ani jeden sa nevolal Aristoteles, a že známe charakteristiky údajného Aristotela nespĺňala žiadna osoba. Ak by sme to chceli povedať vetou

(22) Aristoteles nikdy neexistoval,

tak by sa nám to nepodarilo: vetou (22) by sme povedali, že niekto - konkrétne Aristoteles - neexistuje. Presupozíciou vety by sme teda najprv predpokladali existenciu konkrétneho individua a potom by sme mu prisúdili predikát neexistencie - veta (22)

¹⁷ Tichý spresnil Searlovu kritiku. Searle považoval vetu: "Učiteľ Alexandra učil Alexandra" za nevyhnutne pravdivú. V prípade, že Alexander mal viac učiteľov alebo nemal žiadneho učiteľa, by táto veta nebola definovaná, takže by nemala pravdivostnú hodnotu ([16], 265).

nemôže byť pravdivá. Tichý vyriešil túto situáciu takto: v danom prípade je meno "Aristoteles" iba premenná a zistený historický fakt by sme vyjadrili takto:

(23) Ak Aristoteles mal atribúty $P_1, P_2, \dots, P_n$, tak nič nie je totožné s Aristotelom.

Veta (23) takto zachytáva výrokovú formu, ktorá by pre každú hodnotu voľnej premennej *Aristoteles* nadobúdala pravdivostnú hodnotu pravda.

Dôležitý rozdiel medzi fiktívnymi a historickými menami je zrejmy. Na rozdiel od Sherlocka Holmesa v prípade historických mien ako "Aristoteles" uvažujeme taký súbor podmienok, o ktorom *predpokladáme*, že ho aj naozaj niekto splňal.

Tento záver o historických vlastných menách ako voľných premenných, s ktorými spájame súbory charakteristík či podmienok, by sa mal týkať aj ostatných historických mien - i mena "Alexander" vo vete (20). To by znamenalo, že ak niekto odpovie na otázku "Kto to bol Aristoteles?" vetou (21), tak odpoveďou nekomunikoval žiadny poznatok, iba schému, podľa ktorej ten, kto bol hodnotou premennej "Aristoteles", bol v relácii *učiť* ... k tomu, kto bol hodnotou premennej "Alexander". To znamená, že pre mŕtve indivíduá už nepoužívame ich vlastné mená ako mená indivíduí, ale ako voľné premenné. Vo svetle Tichého vysvetlenia veta

(24) Sokrates mal za ženu Xantipu

nám nehovorí nič o žiadnych konkrétnych indivíduách.

Vo vete

(25) Sokrates je mŕtvy

sa už vlastné meno "Sokrates" používa ako premenná, pretože numerická identita Sokrata je už dávno stratená. Niet výlučného "oprávneného" užívateľa mena "Sokrates", ktorý by bol oboznámený s indivíduom Sokrates. To znamená, že úloha, akú plní vlastné meno - nech už je menom konkrétneho indivídua alebo iba voľnou premennou -, je náhodná empirická záležitosť a závisí od kontextu. Ak chceme hovoriť o nejakej konkrétnej osobe pomocou vlastného mena, musíme vedieť, že žije?

Ak sú naše uzávery korektné, tak dokumentujú výraznú zmenu v názoroch Tichého: v článku ([13], 86), publikovanom v roku 1978, zastával názor, že veta "Marie je mŕtvá" je tvrdením o samej Márii. Z článku ([13], 261-270) plynie, že vlastné mená nežijúcich osôb podľa Tichého v niektorých kontextoch plnia úlohu logických vešiakov (voľných premenných).

Z doterajšej analýzy Tichého vysvetlenia zostávajú pre nás otvorené najmä tri problémy:

1. Ako môže byť konkrétne indivídium zložkou štruktúrovaného významu vety, t.j. logickej entity,¹⁸ ak sa vo vete používa vlastné meno tohto indivídua?
2. Ako môžeme byť oboznámení s tým, o čom hovorí veta, že niekto je mŕtvy, keď numerická identita takéhoto indivídua je stratená?

¹⁸ V systéme transparentnej intenzionálnej logiky (TIL), ktorého tvorcom je P. Tichý, majú vety štruktúrovaný význam - označujú *propozičné konštrukcie*.

3. Ako môže náhodný empirický fakt (napríklad smrť konkrétneho individua) rozhodovať o tom, že sa zmení syntaktická kategória výrazu - že z vlastného mena individua sa stane voľná premenná?

10. Abstraktné individua ako prvky univerza verzus jednotliviny v časopriestore

Jedno vysvetlenie týchto troch problémov by sa mohlo zakladať na rozlíšení entít dvoch kategórií a na zohľadnení sémanticko-pragmatickej úlohy slovesného času:

S vlastnými - najmä osobnými - menami spájame dve kategórie entít:

a) **Individuá_A**, "najnižšie" abstraktné objekty konceptuálnej schémy, ktoré sú neviditeľnými prvkami univerza úvahy v širšom slova zmysle a sú akoby voľnými pozíciami pre obsadzovateľov, ktorými môžu byť telesné objekty ako osoby, molekuly, atómy a pod.; individuá_A môžu byť zložkami logických stavieb; zvláštnu skupinu abstraktných individuí tvoria čisto arbitrárne individua, o ktorých a priori predpokladáme, že sú z ríše mýtov, fikcií a legiend;

b) **Jednotliviny_K**, ktoré majú materiálnu povahu a sú v priestore a čase.¹⁹ S individuami_A ako prvkami univerza úvahy v širšom slova zmysle sme oboznámení, ak rozumieme jazyku. Výber predmetov, ktoré budú hrať úlohu individuí_A a ktoré tvoria univerzum v užšom slova zmysle, je vo formalizovaných jazykoch spravidla vecou interpretácie. Ak však explikujeme výrazy prirodzeného jazyka, tak predmety úvahy sú už vopred nejaké určené. Jednotliviny z časopriestoru sú jednak explikačným predobrazom individuí_A, jednak sú ich stelesňovateľmi pri aplikácii konceptuálnej sústavy. Obe relácie - *byť explikačným vzorom* ..., resp. *byť stelesňovateľom* ... sú však epistemologickou záležitosťou. U Fregeho neboli individua ani ich úloha odčlenená od jednotlivín a ich úlohy: individua_A takpovediac nevyšli z tieňa jednotlivín_K. Russell možno prvý pochopil skutočnú úlohu individuí_A ako zložiek propozícií: pre neho boli dominantné skôr individua_A, ktoré zatienovali jednotliviny_K. Ak nám individua_A zakrývajú jednotliviny, tak vidíme vlastnosti abstraktných reprezentantov na úkor vlastností ich vzorov - individua_A sú na rozdiel od jednotlivín večné, mimočasové. Ak nedokážeme abstrakciou vyčleniť individua_A, tak nedokážeme vysvetliť trivialitu identity jednotlivín - veď stále menia svoje vlastnosti. Identita sa a priori prisudzuje abstraktným individuám a skôr iba predpokladáme, že sa týka aj jednotlivín, pretože ju často vôbec neidentifikujeme. Termín *numerická identita individua* vyjadruje - ak vôbec niečo vyjadruje - tento predpoklad. Ak sa však jednotliviny neodlišujú od individuí, mieša sa epistemológia s logikou.

Až vyčlenením predmetov, ktoré stelesňujú individua_A, fixujeme explikáciu jazyka tak, že môžeme určiť základné vlastnosti propozícií, ktoré týmto jazykom zachytávame, t.j. ich pravdivosť, resp. nepravdivosť (ak sú definované). Bez tejto zakotvenosti konceptuálnej sústavy nemôžeme verifikovať empirické propozície - nemôžeme nastúpiť cestu identifikácie skutočného stavu vecí. Určenie oblasti, na ktorú aplikujeme individua_A z logickej bázy, má elementárny pragmatický rozmer. Abstraktné individua_A sú súčasťou

¹⁹ Na potrebu diferencovať dva druhy individuí upozornil už P. Cmorej v stati [1]. Rozlišuje medzi mereologicky chápanými individuami ako sú "kamene, hory, domy,... konkrétne či súvislé časti látok, ... ľubovoľné jestvujúce množstvá látok, ... hromadné objekty (svorky vlkov...)" (s. 187) na jednej strane a abstraktnými objektami ako individuami na strane druhej.

apriórnej konceptuálnej sústavy, určenie ich obsadzovateľov túto sústavu pragmaticky zakotvuje. Je zrejmé, že bez takéhoto pragmatického zakotvenia konceptuálnej sústavy nemôžeme verifikovať ani pravdivostné podmienky viet, v ktorých sa vyskytujú ukazovacie zámená, resp. deiktické a indexové výrazy.

11. Slovesný čas a rola vlastných mien v historickom diskurze

Ak použijeme v bežnej komunikácii vo vete meno osoby, ktorá už dávno nežije, a prisúdime jej v súlade so všeobecne známymi historickými faktami isté skutky, isté diela a pôsobenie v istej inštitúcii, tak poslucháč, ktorý pozná iba niektoré z týchto faktov, sa dozvie novú informáciu.

Podľa pragmatickej presupozície komunikácie to, o čom hovoríme, je v zásade skutočný svet. Ak používame v komunikácii slovesá v prítomnom čase a z kontextu nevyplýva čosi iné, tak predpokladáme, že hovoríme o tých stavoch vecí skutočného sveta, ktoré sú skutočné v čase prehovoru. Historický diskurz túto druhú podmienku principiálne nespĺňa a celý sa posúva do príslušného obdobia minulosti. Historické fakty sú faktami o minulých stavoch vecí. Keď historik povie vetu

(20) Aristoteles učil Alexandra,

chce poslucháčom odovzdať historický poznatok - fakt, ktorý sa vôbec nemusel stať. Jazykovo kompetentný poslucháč takejto vete rozumie - je oboznámený s abstraktnými individuami *Aristoteles*, *Alexander* a vo vete sa prisudzuje hodnotám týchto individuí - t.j. konkrétnym jednotlivinám v príslušnom čase - vzťah *učil*... Minulý čas slovesa spolu s inými kontextovými signálmi si vynucuje takú transformáciu časového parametra, aby boli presupozície tejto vety-splnené: Aristoteles je živý, Alexander je živý. Veta (20) je pravdivá, ak počas života jej aktérov bol taký stav vecí, že prvý učil druhého. Slovesný čas použitého slovesa vo vete spolu s niektorými kontextovými ukazovateľmi určuje pragmatickú presupozíciu komunikovania o istých stavoch vecí.

Pri použití prítomného času, ak kontextové signály neurčujú niečo iné, sú to stavy vecí v čase prehovoru. Vtedy tvoria univerzum úvahy v užšom slova zmysle iba tie individúa stelesnené v danom čase. Možnými alternatívami k danému stavu vecí sú odlišné distribúcie vlastností a vzťahov práve medzi tieto individúa. V tomto zmysle sa univerzum úvahy nemení.

Pri použití minulého slovesného času sú stavmi vecí, o ktorých komunikujeme, minulé stavy vecí, a to tie, ktoré určíme z kontextu alebo priamo udaním časového parametra alebo opismi význačných udalostí, ktoré sa stali v tom období, a pod. Možnými alternatívami daného stavu vecí sú odlišné distribúcie vlastností a vzťahov práve medzi individuími stelesnenými v danom čase. V tomto zmysle sa ani tentoraz univerzum úvahy nemení. Univerzum úvahy sa teda vo vzťahu k možným stavom vecí vzhľadom na určitý fixovaný stav vecí nemení, a to najmä vzhľadom na konkrétny súbor jestvujúcich jednotlivín.

Prvky univerza úvahy po pragmatickej fixácii nemajú žiadnu "zaujímavú" trvalú netriviálnu empirickú vlastnosť, ktorú by sme nemohli poznať spolu s poznaním jazyka - všetky ich trvalé zaujímavé vlastnosti sú analytické. Hovoríme o "zaujímavých" esenciálnych vlastnostiach, keďže P. Cmorej ukázal ([1], 164), že môžeme skonštruovať

esenciálnych vlastnostiach, keďže P. Cmorej ukázal ([1], 164), že môžeme skonštruovať vlastnosti, ktoré sú empirické, ale prislúchajú predmetu s logickou nevyhnutnosťou. Existencia takýchto skonštruovaných čiastočne esenciálnych vlastností ([1], 178-79) núti opustiť krajný antiesencializmus a v prípade stelesňovateľov abstraktných individuí akceptovať modifikovaný antiesencializmus. Takéto individuí_A naozaj môžu byť zložkami propozičných konštrukcií, pričom nevzniká hybrid telesa a logického objektu či nehomogénna zloženina pozostávajúca z časopriestorovej a logickej zložky.

12. Vlastné mená iba v supozíciách *de dicto*?

Vráťme sa k problematike vlastných mien. Pri výklade neudržateľnosti opráv Fregeho koncepcie vlastných mien, resp. neadekvátnosti koncepcie R. Montaguea hovoril Tichý ešte v článku [14] o tom, že posledné dva výskyty výrazu "Lauben" vo vete

(26) Lauben verí, že Lauben verí, že Lauben je zranený,

sú výskytmi *de dicto* ([14], 45). Neskôr²⁰ pri výklade vlastnej koncepcie výskytov osobných vlastných mien typu Juraj IV., Scott a pod. Tichý konštatoval, že ide o výskyt *de dicto*. Zdá sa, že iný typ výskytu osobných vlastných mien ani nepripúšťal. To by znamenalo, že sú menami nefunkcionálnych entít a nemá zmysel uvažovať o ich výskyte *de re*.

Veľkú skupinu vlastných mien v transparentnej intenzionálnej logike (TIL), ktorej pôvodcom je P. Tichý, tvoria mená funkcií nad bázou $\{1, 0, \omega, \tau\}$ ²¹ - vlastné mená vlastností a vzťahov sa považujú za mená takýchto funkcií. Osobné vlastné mená - ako sme už naznačili - do tejto skupiny zrejme nepatria. Veľkú skupinu vlastných mien tvoria mená nefunkcionálnych entít. Mená prirodzených čísel v aritmetike možno považovať za takéto mená, hoci sú definovateľné pomocou nuly a operácie nasledovníka, a teda okrem mena "nula" sú analyzovateľné ako štruktúrované mená. Patria osobné vlastné mená do tejto kategórie? Ak sa pohybujeme v rámci jednej pragmatickej fixácie konceptuálnej sústavy ako explikácie intuitívnych významov výrazov a individuí považujeme za jednoduché nefunkcionálne objekty, tak do nej patria - sú použiteľné iba spôsobom *de dicto*.

Niektoré prípady bežného jazykového použitia vlastných mien - napríklad v historickom diskurze - sú však explikovateľné skôr ako použitia *de re*. V rámci TIL-y nemôžu reprezentovať funkcie nad bázou $\{1, 0, \omega, \tau\}$, pretože v TIL-e nie je zatiaľ slovesný čas či časový diskurz zapracovaný ako sémantický parameter konceptuálnej sústavy, hoci Tichý napísal o niektorých problémoch späť aj so slovesným časom dve brilantné štúdie²² a bola im venovaná jedna dizertačná práca. Ak má zmysel hovoriť aj o sémantickej supozícii *de re* výskytov vlastných mien, tak aj entity, ktoré im zodpovedajú v logickej stavbe, majú mať funkcionálnu povahu. Tu máme dve možnosti:

²⁰ Napríklad v práci *The Foundations of Frege's Logic*, s. 212-218.

²¹ Kde objekty typu τ sú individuí, typu o sú pravdivostné hodnoty, typu ω sú možné svety a typu τ sú časové okamihy, ktoré stotožňuje s reálnymi číslami.

²² Tichý: *The Logic of Temporal Discourse*. In: *Linguistic and Philosophy* 3, 1980, s. 373 a n.; *The Semantics of Episodic Verbs*. In: *Theoretical Linguistics* 7, 1980, s. 264-269.

A - explikujeme ich funkcionálnu povahu vo vnútri konceptuálnej sústavy;
B - ich funkcionálna povaha nebude explikovaná v rámci konceptuálnej sústavy - surrogáty konkrétnych jednotlivín (abstraktné indivíduá) sa budú brať ako základné nefunkcionálne objekty bázy (B1); pôvodná funkcionálna povaha toho, čo zachytávajú pravé vlastné mená konkrétnych jednotlivín z časopriestoru,²³ je záležitosťou pragmatickej fixácie konceptuálnej sústavy, preto ich použitie *de re* je pragmatická záležitosť (B2). Tichý zrejme nešiel cestou A a z cesty B ho zaujímala najmä téza B1. Musíme preto konštatovať, že sémantický výklad vlastných mien v teórii, ktorá ide cestou B, je skôr rudimentárny a jeho zjednodušenosť je cenou za adekvátny výklad sémantickej povahy výrazov iných typov. To isté sa v transparentnej intenzionálnej logike týka aj vysvetlenia pojmov »svet«, »časový okamih«, resp. »reálne číslo«: tieto pojmy nemajú v konceptuálnej sústave netriviálne funkcionálne surrogáty - naopak, sú základnými argumentami funkcií nad базou. Otázka, ktorá z uvedených dvoch ciest umožňuje adekvátnejšiu explikáciu fungovania prirodzeného jazyka, je stále skôr epistemologickým problémom.

Budeme sledovať cestu B aj s tézou B2, preto predpokladáme, že vlastné mená reprezentujú pragmatické funkcie. Vlastné mená takto berieme ako mená pragmaticky určených funkcií, ktoré zabezpečujú práve konkretizáciu konceptuálnej sústavy - pragmatickú fixáciu univerza úvahy.

Zastávať stanovisko, že vlastné mená sa vyskytujú (hoci nie výlučne) spôsobom *de dicto*, však môže v súlade s princípom oboznámenosti znamenať, že takýto výraz referuje na abstraktnú entitu, hoci s najnižšou úrovňou abstrakcie. To by v určitom zmysle podporilo naše riešenie - vždy, keď použijeme vlastné meno v úlohe podmetu a nie sme oboznámení s jednotlivinou_K, ktorá je hodnotou takto zachytenej pragmatickej funkcie, hovoríme o samom indivíduu_A.

Vlastné mená - podľa nášho návrhu - môžeme teda použiť v supozícii *de dicto* ako mená prvkov jedného druhu objektov bázy - abstraktných indivíduí. Abstraktným indivíduám prisudzujeme triviálne esenciálne vlastnosti, napr. byť totožný so sebou, byť prvkom množiny, ktorej prvkom je toto indivíduum a nejaké iné indivíduum a pod. Keď však prisudzujeme vo vete nejakú čisto empirickú vlastnosť tomu, čo je reprezentované vlastným menom v podmete, neprisudzujeme ju abstraktnému indivíduu, ale jeho stelesňovateľovi, ktorým je určitá jednotlivina v závislosti od pragmatickej fixácie. Vlastné mená sú takto mená pragmatických funkcií, ktorých hodnoty závisia od pragmatickej fixácie konceptuálnej sústavy. Ak hovoríme o funkcii bez ohľadu na rozličné pragmatické fixácie, používame vlastné mená v supozícii *de dicto*. Ak predpokladáme čo i len najbežnejšiu pragmatickú fixáciu konceptuálnej sústavy - napríklad pre čas prehovoru, tak vlastné mená používame *de re*: veta s vlastným menom v úlohe subjektu je o abstraktnom indivíduu; s tým sme oboznámení, ale empirické predikáty vo vetách prisudzujeme ich stelesňovateľom - konkrétnym jednotlivinám. V historickom diskurze je faktor pragmatickej fixácie konceptuálnej sústavy výrazný a zrejme prevláda použitie vlastných mien *de re*.

²³ Z tohto hľadiska je jedno, či na vysvetlenie funkcionálnej povahy vlastných mien použijeme teóriu anafory a katafory alebo nejakú inú teóriu; dôležité je to, že tu ide o jazykové javy, v ktorých je funkcionálna povaha referencie vlastných mien zrejmalá.

Použitie vlastných mien *de re* je vlastne spätným prepojením pôvodných, intuitívne chápaných jednotlivín a ich abstraktných surogátov - indivíduí. Existencia jednotliviny je empirická záležitosť. Naproti tomu existencia indivídua je primárnym teoretickým predpokladom explikácie. Táto odlišnosť a jej dôsledky sa v konceptuálnej sústave priamo nereflektujú. Pragmatické používanie vlastných mien v prirodzenom jazyku však tento rozdiel už reflektuje: **vlastné meno** časopriestorových entít označuje parciálnu funkciu, ktorá **indivíduu z príslušnej konceptuálnej sústavy** priradzuje v závislosti od **pragmatickej fixácie** (kontextu) nanajvýš jednu jedinú **jednotlivinu**. Niektorým indivíduám pre niektoré pragmatické fixácie nepriradzuje žiadnu jednotlivinu, čo vyjadríme napríklad vetou

(27) Aristoteles nežil v r. 300 p.n.l.,

pretože je historickým faktom, že

(28) Aristoteles žil v rokoch 384-322 p.n.l.

Zdalo by sa, že otázka, či indivíduu pre tie pragmatické fixácie konceptuálnej sústavy, v ktorých má stelesňovateľ'a, je priradená vždy tá istá jednotlivina, je epistemologickým problémom. V prípade homonymných vlastných mien to tak určite nie je, a dokonca v prípade, že priradené jednotliviny sú súčasníci, tak to tak nemusí byť ani pre jednu konkrétnu pragmatickú fixáciu. Vtedy vlastné mená závisia aj od konkrétneho kontextu. Pre fiktívne vlastné mená je apriórne vyhradená iba supozícia *de dicto*, pretože v tvrdení

(29) Sherlock Holmes nikdy neexistoval

kvantifikujeme nielen nad indivíduami a možnými svetami, ale aj nad všetkými pragmatickými fixáciami - indivíduum Sherlock Holmes teda nikdy nemalo stelesňovateľ'a. V tomto tvrdení nie je reč o žiadnej konkrétnej jednotlivine, ale o abstraktnom - arbitrárnom indivíduu.

Historické vlastné mená používame jednak *de dicto*, jednak *de re* v závislosti aj od pragmatickej fixácie, na čo slúži slovesný čas a iné ukazovatele kontextu.

S tým, čo hovorí veta

(20) Aristoteles učil Alexandra,

sme teda oboznámení - hovorí o dvoch indivíduách_A a o ich stelesňovateľ'och predikuje, že sú vo vzťahu *učil*..., pretože vlastné mená sú použité *de re* a musíme ich vzťahovať k pragmatickej fixácii konceptuálnej sústavy vzhľadom na relevantné časové obdobie, počas ktorého konkrétne jednotliviny mohli byť v danom vzťahu.

Tento náš výklad je reflexiou niektorých pragmatických otázok, ktoré tesne nadväzujú na sémantickú explikáciu, preto sme chápanie supozícií *de re* a *de dicto* pre vlastné mená prevzali zo sémantiky a začlenili sme ho do pragmatiky a preto nemá už pôvodný význam, ale význam posunutý ku pragmatike.

Ako teda rozumieme vete, ktorú by sme si prečítali v novinách v čiernom rámečku

(30) Mária Smreková zomrela 1.1.1999,

ak nemáme žiadne dodatočné poznatky o osobe M.S.? Môžeme jej rozumieť, hoci nie sme s osobou Márie Smrekovej oboznámení? Ak áno, tak veta nemôže byť

o jednotlivine, pretože s ňou nie sme a už ani nemôžeme byť oboznámení. "Neskory" Tichý by asi povedal, že vlastné meno Mária Smreková tu plní iba úlohu voľnej premennej a veta (30) priamo nevyjadruje nejaký poznatok o svete, pretože nevieme, ktorej konkrétnej jednotliviny sa týka.

Požiadavku oboznámenosti by sme nemuseli opustiť ani podľa nášho návrhu vysvetlenia. O čom je veta (30), v ktorej sa vlastné meno používa v úlohe podmetu? Nie je o jednotlivine_K - s tou nie sme oboznámení. Je o abstraktnom indivíduu. Čomu sa však prisudzuje predikát? Indivíduu? Zdá sa, že nie, pretože indivídua_A nezomierajú. Zdá sa, že tu máme delikátny problém, ktorý súvisí so slovesným časom - s jeho hranicou. Keby sme vetu (30) považovali za synonymnú s vetou

(31) Mária Smreková žila do 1.1.1999,

mohli by sme povedať, že vlastné meno *Mária Smreková* sa používa v supozícii *de re*, pretože stelesňovateľovi - konkrétnej jednotlivine prisudzujeme predikát žiť do 1.1.1999. O supozíciu *de re* vlastného mena by išlo aj v ktoromkoľvek okamihu, v ktorom by bola pravdivá veta

(32) Mária Smreková zomiera.

Keby sme 2.1.1999 vyslovili vetu

(33) Mária Smreková je mŕtva,

bola by pravdivá, jej predikát však už nemožno prisudzovať jednotlivine - tej už niet, a preto vlastné meno nemožno použiť *de re*, ale iba *de dicto*. Výraz "byť mŕtvy" asi nie je menom vlastnosti, ale menom vzťahu a poukazuje na svoje koreláty: na indivídium a na bližšie neurčenú jednotlivinu. Veta (33) vlastne hovorí, že indivídium Mária Smreková malo stelesňovateľa (to je presupozícia všetkých viet (30)-(33)), ale už ho nemá. Takto vetu (30) môžeme považovať za idiomatickú skratku vety

(34) Mária Smreková žila a (potom) Mária Smreková 1.1.1999 zomrela.

Preto nemusíme byť oboznámení so žiadnou konkrétnou jednotlivinou, a predsa rozumieme vete (30). V prvej zložke má vlastné meno výskyt *de re* a keďže druhý výskyt vlastného mena je na hranici existencie stelesňovateľa, a teda i na hranici slovesného času, a nedá sa určiť jeho supozícia, v prípade vety (31) sa môžeme prikloniť k tomu, že má supozíciu *de re*. To zodpovedá aj bežnej jazykovej intuícii, keď o osobách z časopriestoru (a nie o abstraktných indivíduách) hovoríme, že zomreli.

Ak však chceme hovoriť o jednotlivine_K, nemusíme poznať vlastné meno indivídua_A, ktorého hodnotou je príslušná jednotlivina_K, resp. nemusíme mať všetky indivídua_A pomenované. Veta

(7) Toto je červené

nie je o indivíduu_A, ale skôr priamo o jednotlivine_K. Aby sme mohli verifikovať túto vetu, mali by sme byť účastníkmi rozhovoru - súčasťou jeho kontextu. V prípade priameho hovorenia o jednotlivinách_K z časopriestoru si však pravdivosť takejto vety vyžaduje, aby bola splnená presupozícia existencie jednotliviny. Preto vety typu "Toto zaniklo", "Táto je mŕtva", "Toto neexistuje" a pod. by mali byť vetami bez určeného

významu - za daného stavu vecí nezachytávajú žiadnu kompletnú metódu identifikácie pravdivostnej hodnoty, a preto nemôžu zachytávať propozície s definovanou pravdivostnou hodnotou.²⁴

13. Čo vlastne "krstíme"?

Čoho sa týka "krstenie"? Je to priame "onálepkovanie" jednotliviny_K? Ak áno, tak tí, čo sa na "krste" nezúčastnili, musia poznať jednoznačné priradenie ⟨vlastné meno, jednotlivina⟩ na základe nejakej náhradnej informácie. Ale aká to má byť náhradná informácia, ak neobsahuje oboznámenosť s jednotlivinou, oboznámenosť, ktorá by zabezpečila adekvátne používanie vlastného mena? Takúto adekvátnu náhradnú informáciu zrejme predpokladá kauzálna teória vlastných mien.

Vo formalizovanom jazyku sú individúa_A "pokrstené" automaticky vyčlenením individuuových konštant. Zdá sa, že ak dokážeme odhliadnuť od nepodstatných asociácií spájaných s "krsténím", tak v prípade prirodzených jazykov by sme mohli hovoriť predovšetkým o konvenčne určenej relácii medzi vlastným menom a individuuom_A ako abstraktom; predpokladali by sme pritom pragmatickú opodstatnenosť takéhoto aktu, t.j. predpokladali by sme jestvovanie nejakej jednotliviny ako rigidného stelesňovateľa takto pokrstného individua. Ak však chceme rozumieť vete s vlastným menom v podmete, tak tento predpoklad verifikovať nemusíme. Ak niekto používa vlastné meno (spôsobom *de re*) v úlohe podmetu, tak ak chceme porozumieť o čom je veta, prijímame tento pragmatický predpoklad, pričom nemusíme overovať jeho pravdivosť. Veta je o abstraktnom individuu, ale predikát sa v nej prisudzuje rigidnému stelesňovateľovi tohto individua, nech už je ním ktorákoľvek jednotlivina. Na to, aby sme rozumeli vete, v ktorej sa vlastné meno používa, nemusíme byť teda ani účastníkmi krstu ani nemusí existovať kauzálna reťaz bezpodmienečne zachovávaťca referenčné spojenie, vedúca späť od použitia vlastného mena v jednej situácii k situácii, v ktorej predmet sám získal meno.²⁵ Aby sme rozumeli, o čom je veta s vlastným menom v úlohe podmetu, stačí, ak budeme "krstenie" považovať za konvenčné označenie abstraktného individua z príslušnej konceptuálnej sústavy.

Na druhej strane pri zisťovaní pravdivostnej hodnoty takejto vety musí byť splnený predpoklad existencie príslušného stelesňovateľa. Pravdivostnú hodnotu takejto vety, ak je vlastné meno použité v supozícii *de re*, bez splnenia takéhoto predpokladu nemožno zistiť, pretože takáto veta by nemala definovanú pravdivostnú hodnotu a z epistemologického hľadiska by šlo o pseudokrstenie. Máme teda dva pojmy krstenia:

²⁴ Samozrejme aj výraz typu "toto" možno analyzovať ako meno pragmaticky zakotvenej funkcie, ale na jej špecifikáciu nestačí priradiť pomenovaným individuuám príslušné jednotliviny. Musíme uviesť informácie, ktoré vedú k vyčleneniu práve jednej jednotliviny z oblasti jednotlivín, čím pragmatický aspekt vstupuje do hry oveľa radikálnejšie, ako to bolo pri fixácii konceptuálnej sústavy, kde sme (vybraným) individuuám priradili konkrétne jednotliviny, ktoré ich stelesňujú. Pri takomto prístupe by sme mohli povedať, že veta (7) hovorí o takejto funkcii (jej vyčleňovacej úlohe rozumieme a priori), ale predikácia sa týka hodnoty tejto funkcie a tá závisí od kontextu.

²⁵ Je to Kripkeho téza teórie vlastných mien, ktorú uvádza v ([9], 294-301); táto teória sa na rozdiel od deskriptnej teórie označuje ako *kauzálna teória vlastných mien*.

v prípade použitia vlastných mien *de dicto* je to konvencia platná pre danú konceptuálnu sústavu; v prípade pragmatického použitia vlastných mien *de re* sa k tejto konvencii pridružuje aj pragmatická dimenzia; krstenie si v prípade tohto použitia vlastných mien vyžaduje splnenie empirického existenčného predpokladu. Vlastné mená abstraktných entít a fiktívnych individuí sa používajú výlučne *de dicto*, a preto takéto použitie nevedie k žiadnemu empirickému existenčnému predpokladu.

13. Záver

Domnievam sa, že rozlíšením *abstraktných individuí a konkrétnych jednotlivín* z časopriestoru a rozlíšením pragmatickej supozície vlastných mien *de re* a *de dicto*, ktoré indikuje slovesný čas a niektoré kontextové signály, môžeme:

1. zachovať intuitívny názor Fregeho, podľa ktorého jednotliviny ako predmety nie sú zložkami propozícií;
2. akceptovať Russellov výklad, podľa ktorého individúa_A samé sú pôvodnými zložkami propozícií;
3. dôsledne aplikovať na vety s vlastnými menami v úlohe podmetu princíp oboznámenosti s vlastnými tvrdeniami v duchu Tichého rozlíšenia individuí a individuových rolí;
4. použiť analogické vysvetlenie predikácie *de dicto* a *de re*, ale už ako pragmatickej supozície, nielen na osobné vlastné mená, ale aj na iné vlastné mená s vysvetlením, ktoré Tichému umožnilo presunúť intuitívne ťažisko toho, o čom hovoríme, z individuí na individuové roly (z hodnôt funkcií na samé funkcie);
5. zachovať Tichého názor o nemennosti univerza, ale neakceptovať jeho antiesencialistický pohľad na jednotliviny ako stelesňovateľov individuí_A;
6. zachovať intuície bežného rozumu týkajúce sa vzniku a zániku jednotlivín_K;
7. poskytnúť východisko pre možný uspokojivý výklad vlastných mien bez problematického fregeovského zmyslu vlastných mien, trochu odlišný od Tichého vysvetlenia, podľa ktorého vlastné mená sú mená konkrétnych individuí alebo v niektorých kontextoch plnia úlohu voľných premenných; náš výklad predpokladá, že patria do jedinej syntaktickej kategórie - sú to mená parciálnych pragmatických funkcií, ktoré abstraktným individuíam z príslušnej konceptuálnej sústavy priradujú v závislosti od pragmatickej fixácie nanajvyššiu jedinu jednotlivinu, ale možno ich použiť v dvoch supozíciách;
8. v neposlednom rade vysvetliť rozdiel medzi vlastnými menami a ukazovacími zámenami.

LITERATÚRA

- [1] CMOREJ, P.: Esencializmus verus antiesencializmus. In: *Philosophica* XXVI. Bratislava, 1988.
- [2] DUMMETT, M.: *Frege, Philosophy of Language*. Sec. ed., Cambridge, Mass. 1981.
- [3] EVANS, G.: The causal theory of proper name. In: A. W. Moore (ed.): *Meaning and Reference*. Oxford Readings in Philosophy 1993.
- [4] FREGE, G.: *Thought*. In: *Gottlob Frege, Collected Papers On Mathematics, Logic, and Philosophy*. Ed. Brian McGuinness, Basil Blackwell. (Slov. preklad: Myšlienka: Logické skúmanie. In: *Organon F*, roč. III, 1984, č. 3).

- [5] FREGE, G.: Grundgesetze der Arithmetik. Band I., Jena 1893.
- [6] FREGE, G.: Logik in der Mathematik. In.: H. Hermes, F. Kambartel, F. Kaulbach (eds.): Nachgelassene Schriften. Hamburg 1979, s. 219-270.
- [7] FREGE, G.: O zmysle a denotáte. In: Filozofia 47, 1992, č. 6, 349-363.
- [8] CHURCH, A.: Introduction to Mathematical Logic. Princeton, New Jersey, Princeton U.P. 1956.
- [9] KRIPKE, S.: Naming and Necessity. In D. Davidson and G. Herman (eds.): Semantics of Natural Language. Dordrecht, D. Reidel 1972, s. 253-355.
- [10] MICHAELIS, M.: Tichý on Kripke on a Posteriori Necessities. In: Philosophical Studies 92, 1998, s. 113-126.
- [11] MILL, J. S.: System of Logic Rationative and Inductive. London 1843 (repr. 1986).
- [12] RUSSELL, B.: O označovaní. In.: Organon F, II., 1995, č. 2.
- [13] TICHÝ, P.: De dicto a de re. In.: O čem mluvíme. Praha 1997.
- [14] TICHÝ, P.: Frege and the Case of the Missing Sense. In: Grazer Philosophische Studien, Vol. 27, 1987, s. 27-48.
- [15] TICHÝ, P.: Jednotliviny a ich roly (I-IV). In: Organon F, roč. I, 1994, č. 1-4.
- [16] TICHÝ, P.: The Foundations of Frege's Logic. Berlin - New York, W. de Gruyter 1988.
- [17] WHITEHEAD, A. N. - RUSSELL, B.: Principia Mathematica. Vol. I., Cambridge U.P. 1925.

Chcem vyjadriť úprimné poďakovanie P. Maternovi, P. Cmorejovi a najmä P. Kolárovi za prečítanie pracovnej verzie článku a za množstvo pripomienok, opráv a podnetov.

Doc. PhDr. František Gahér, CSc.
 Katedra logiky a metodológie vied FiF UK
 Šafárikovo nám. 6
 818 01 Bratislava
 SR